

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۲۹۳-۵

۸۷/۱/۱۰۷۵۹۵
۸۸/۱/۱۹

دانشگاه الزهراء

دانشکده الهیات

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته الهیات (علوم قرآن و حدیث)

عنوان

بررسی جامعیت قرآن در پاسخگویی به نیازهای انسان

استاد راهنما

دکتر سید محمد علی ایازی

استاد مشاور

دکتر پروین بهارزاده

دانشجو

عذرا طباطبایی حکیم

۱۳۸۸ / ۱۱ / ۱۱

بهمن ۱۳۸۷

۱۲۶۳۰۵

تقدیم به :

غریب و زائر گمشده بقیع،

حضرت صاحب الزمان (عج) ،

که عاشقان بی پناه و غریب کویش را در آغوش لطف

و مهرش پناه می دهد.

با تشکر و سپاس

به درگاه خداوندی که مرا از نعمت وجود

بهره مند ساخت

و

سرمایه گرانقدر عمر را در اختیارم نهاد

و

در تمام لحظات زندگی

الطاف خفیه اش را شامل حالم کرد

و امیدوارم توفیق هر چه بیشتر بندگی درگاه حضرتش را روزیم گردانم.

و با سپاس از استادان گرانقدر :

جناب آقای دکتر سید محمد علی ایازی (استاد راهنما)

و سرکار خانم دکتر پروین بهارزاده (استاد مشاور)

که در تدوین رساله مرا از نظرات و پیشنهادات خود

بهره مند ساختند.

چکیده

پژوهش حاضر، به منظور بررسی جامعیت قرآن در پاسخگویی به نیازهای انسان است، چگونه قرآن که در ظاهر با دو وصف «ثبات» و «محدودیت» همراه است می‌تواند پاسخگوی نیازهای معرفتی و معیشتی مؤمنان برای همه عصرها و نسلها باشد؟ در حالی که این گونه نیازها از یک سو با «تغییر» و از سوی دیگر با «عدم محدودیت» دست به گریبانند. این سوال قبل از هر چیز مبتنی بر سه اعتقاد بنیادی: اعتقاد به ختم نبوت، اعتقاد به خلود و ابدیت قرآن، اعتقاد به جهانی بودن پیامهای قرآن است. گستردگی قلمرو اسلام به معنای بردارندگی تمامی ابعاد زندگی آدمی با مسأله خاتمیت و جاودانگی اسلام ناسازگاری ندارد زیرا در همه ابعاد وجودی انسان نیازهای ثابت و مشترکی وجود دارد که اگر دینی بتواند این نیازهای مشترک و ثابت را کشف کند و قوانینش را بر آنها مبتنی کند در تمامی اعصار و مکانها کارآمد خواهد بود.

قلمرو قرآن در بردارنده نیازهای انسان در بعد هدایتی می‌باشد، و جاودانگی و جامعیت قرآن، سبب شده است مجموعه‌ای به ظاهر «ثابت» و «محدود»، در ذات خود متحول، و در واقع گنجینه‌ای نامحدود باشد. غنای ذاتی قرآن در صورتی می‌تواند با نیازهای متحول و نامحدود عصرها و نسلها انطباق یابد که ساز و کارهایی بدین منظور پیش بینی شده باشد.

از این رو می‌توان گفت قرآن، اصول پاسخگویی خود را به نیازهای متغیر و نامحدود عصرها و نسلهای متوالی در درون خود به نیکی تعبیه نموده و ابدیت و خلود قرآن با همان اصول تضمین گردیده است. اسلام از آن رو که در کنار قوانین ثابت و مشترک، مکانیزم‌هایی چون احکام ثانویه، حکم حکومتی و... برای تعیین وضعیت متغییرات حیات آدمی در نظر گرفته است دارای قلمرویی گسترده نسبت به تمامی حیات آدمی اعم از اصول و فروع و متغییرات می‌باشد. این گستردگی با خاتمیت و جاودانگی اسلام نیز منافات نخواهد داشت زیرا این مکانیزم‌ها را نیز اسلام معین کرده است یعنی اسلام برای شرایط متغیر و فروعات چنین راه کارهایی همچون احکام ثانویه را مشخص کرده است. می‌توان عترت و ثقل اصغر را مهمترین مفسران قرآن نامید و خاطر نشان کرد: عترت و قرآن در کنار یکدیگر تأیید شدند. ائمه آیات و تفسیر آیات را نسبت به زمان خود تطبیق می‌دادند. ائمه ما در در سه قرن نه تنها قرآن را تفسیر کردند، بلکه راه فهم قرآن را نیز به همه نشان دادند. در بیانی ساده می‌توان گفت قرآن در خود پاسخگوی تمام نیازهاست ولی برگرفتن و فهم این پاسخها نیازمند علم و تدبیر است.

کلیدواژه‌ها: جامعیت قرآن، جاودانگی قرآن، قلمرو قرآن، نیازهای انسان، اجتهاد، عترت،

تفسیر عصری

فهرست مطالب

۱	مقدمه.....
۳	پیشگفتار.....
۳	پرسش پژوهش و تبیین آن.....
۳	پرسشهای پژوهش (پرسش های فرعی).....
۳	فرضیات پژوهش.....
۴	اهداف پژوهش و ضرورت آن.....
۴	پیشینه پژوهش.....

فصل اول: قلمروپاسخگویی قرآن

بخش اول: جاودانگی قرآن

۶	۱-۱-۱ - قرآن کتاب جاویدان.....
۷	۲-۱-۱ - ضرورت بحث.....
۸	۳-۱-۱ - شایستگی برای جاودانه بودن.....
۹	۴-۱-۱ - عناصر جاودانگی.....
۹	۵-۱-۱ - جهانی و جاودانگی قرآن.....
۱۰	۱-۵-۱ - تازگی و اثربخشی قرآن در همه زمان ها.....
۱۱	۲-۵-۱ - سازگاری احکام اسلام با فطرت بشر، رازماندگاری قرآن.....
۱۱	۳-۵-۱ - احکام اسلام و قرآن بیان کنندۀ همه خواسته های بشر.....
۱۲	۶-۱-۱ - راز جاودانگی قرآن.....
۱۳	۱-۶-۱-۱ - صفات درونی قرآن.....
۱۳	۱-۱-۶-۱-۱ - اعجاز در بُعد لفظی قرآن.....
۱۳	۱-۱-۶-۱-۱ - ژرفایی و حکمت آموزی واژگان.....
۱۳	۱-۱-۶-۱-۲ - نوگرایی سبک، خوش آوایی ترکیب.....
۱۳	۱-۱-۶-۱-۳ - لطافت گرای خردمندانه و اخلاقی در بیان واقعیت ها.....
۱۴	۱-۱-۶-۱-۴ - بیان مطالب و مسائل مختلف در قالب الفاظ کوتاه و موجز.....
۱۴	۱-۱-۶-۲-۱ - اعجاز در بعد محتوایی قرآن.....
۱۴	۱-۱-۶-۲-۱ - هماهنگی با فطرت و سرشت مشترک انسان ها.....
۱۴	۱-۱-۶-۲-۲ - واقع گرایی و اعتدال.....
۱۵	۱-۱-۶-۳-۱ - پیراستگی از اختلاف و تناقض.....

- ۱-۱-۶-۱-۲-۴ - بیان مستحکم‌ترین راه هدایت ۱۵
- ۱-۱-۶-۱-۲-۵ - معیار تشخیص حق و باطل بودن ۱۵
- ۱-۱-۶-۱-۲-۶ - طرز بیان قصه‌های قرآن ۱۶
- ۱-۱-۶-۱-۲-۷ - آیات معرف جاودانگی قرآن ۱۶
- ۱-۱-۶-۱-۲-۸ - اهل بیت و جاودانگی قرآن ۱۶
- ۱-۱-۶-۱-۲-۹ - باطن داشتن قرآن کریم ۱۷
- ۱-۱-۶-۲-صفات بیرونی قرآن ۱۸
- ۱-۱-۶-۲-۱ - معجزه فکری ۱۸
- ۱-۱-۶-۲-۲ - خاتمیت قرآن ۱۸
- ۱-۱-۶-۳-۲ - فرازمانی بودن قرآن ۲۰
- جمع بندی ۲۱

بخش دوم : جامعیت قرآن

- ۱-۲-۱ - تعریف جامعیت ۲۳
- ۱-۲-۱-۱ - تعریف لغوی ۲۳
- ۱-۲-۱-۲ - تعریف اصطلاحی ۲۳
- ۱-۲-۱-۳ - ضرورت بحث ۲۴
- ۱-۲-۲ - ملاک های جامعیت ۲۵
- ۱-۲-۲-۱ - کلی نگری ۲۵
- ۱-۲-۲-۲ - مطابقت با فطرت ۲۶
- ۱-۲-۲-۳ - انعطاف پذیری ۲۶
- ۱-۲-۲-۴ - سازگاری اجزای دین ۲۷
- ۱-۲-۲-۵ - شمول و گستردگی ۲۷
- ۱-۲-۲-۶ - عقلانی بودن ۲۸
- ۱-۲-۳ - دیدگاه های مختلف در مورد جامعیت قرآن ۲۹
- ۱-۲-۳-۱ - نظریه اول : جامعیت مطلق قرآن ۲۹
- ۱-۲-۳-۱-۱ - دلایل درونی ۳۰
- ۱-۲-۳-۱-۲ - دلایل بیرونی ۳۱
- ۱-۲-۳-۲ - نظریه دوم : عدم جامعیت قرآن ۳۲
- ۱-۲-۳-۳ - نظریه سوم : جامعیت نسبی قرآن ۳۴
- ۱-۲-۳-۱-۳ - دلیل عقلی ۳۴
- ۱-۲-۳-۳-۲ - دلیل نقلی ۳۵
- ۱-۲-۳-۴ - نظریه چهارم : جامعیت مقایسه ای با کتب دیگر ۳۶
- جمع بندی ۳۷

بخش سوم: قلمرو قرآن

- ۳۸-۱-۳-۱ - قلمرو قرآن.....
- ۳۹-۲-۳-۱- پیشینه ی بحث.....
- ۴۰-۳-۳-۱- دیدگاه ها درباره قلمرو قرآن.....
- ۴۰-۱-۳-۳-۱- دیدگاه حداکثری.....
- ۴۱-۱-۳-۳-۱- نقد و بررسی دیدگاه حداکثری.....
- ۴۵-۲-۳-۳-۱- دیدگاه حداقلی.....
- ۴۶-۱-۲-۳-۳-۱- نقد و بررسی دیدگاه حداقلی.....
- ۴۸-۳-۳-۳-۱- دیدگاه اعتدالی.....
- ۴۸-۱-۳-۳-۳-۱- جامعیت در قلمرو هدایت و تربیتی.....
- ۴۹-۱-۳-۳-۳-۱- نقد و بررسی جامعیت در قلمرو هدایت و تربیتی.....
- ۵۲-۲-۳-۳-۳-۱- جامعیت به فراخور فهم مخاطبان.....
- ۵۲-۱-۲-۳-۳-۳-۱- نقد و بررسی جامعیت به فراخور فهم مخاطبان.....
- ۵۴-۳-۳-۳-۳-۱- جامعیت در قلمرو شرع و احکام آن.....
- ۵۴-۱-۳-۳-۳-۳-۱- نقد و بررسی بررسی جامعیت در قلمرو شرع و احکام آن.....
- ۵۷- جمع بندی.....

فصل دوم: قلمرو نیازهای انسان

بخش اول: انسان شناسی قرآنی

- ۵۸-۱-۱-۲- انسان شناسی قرآنی.....
- ۵۸-۲-۱-۲- معنای برتری انسان و نظریه های دلیل برتری.....
- ۵۹-۲-۱-۲- قول اول: برتری انسان به دلیل توانایی جسمی و فکری.....
- ۶۰-۲-۱-۲- قول دوم؛ برتری انسان به دلیل برخورداری از عقل و آزادی و اراده.....
- ۶۰-۲-۱-۲- قول سوم؛ برتری انسان در بینش و گرایش.....
- ۶۱-۲-۱-۲- قول چهارم؛ کرامت انسان در عقل اوست و برتری وی در اوصاف واحوال او.....
- ۶۲-۳-۱-۲- انسان از منظر قرآن.....
- ۶۲-۱-۳-۱-۲- تعریف انسان در قرآن.....
- ۶۵-۲-۳-۱-۲- هدف زندگی انسان در قرآن.....
- ۷۱- جمع بندی.....

بخش دوم: طبقه بندی نیازهای انسان

- ۷۲-۲-۱- ضرورت بحث.....
- ۷۲-۲-۲- دیدگاه روان شناسان معاصر.....
- ۷۳-۲-۲-۲- آبراهام مازلو و نیازهای انسان.....
- ۷۵-۲-۲-۲- تئوری نیازهای مک کلند.....

- ۷۵..... ۲-۲-۳- تئوری آلدرفر
- ۷۶..... ۳-۲-۳- تقسیم‌بندی نیازها در نظر روان‌شناسان مسلمان
- ۷۸..... ۱-۳-۲-۲- نیازهای انسان از دیدگاه شهید مطهری
- ۸۰..... ۴-۲-۲- انسان و معنویات
- ۸۱..... ۲-۴-۱- نظریه تقدم نیازهای مادی بر نیازهای معنوی
- ۸۲..... ۲-۴-۲- نظریه اصالت نیازهای معنوی
- ۸۲..... ۲-۴-۳- کارکرد معنویات بر انسان
- ۸۲..... ۲-۴-۳-۱- خوش بینی
- ۸۳..... ۲-۴-۳-۲- روشندلی
- ۸۳..... ۲-۴-۳-۳- امیدواری
- ۸۳..... ۲-۴-۳-۴- آرامش خاطر
- ۸۳..... ۲-۴-۳-۵- لذت معنوی
- ۸۴..... ۵-۲-۲- نیازهای مادی انسان در قرآن
- ۸۵..... ۲-۲-۵-۱- نیاز به تغذیه
- ۸۶..... برداشتها
- ۸۸..... ۲-۲-۵-۲- نیاز به پوشاک، مسکن، استراحت و زینت
- ۹۰..... برداشتها
- ۹۳..... ۲-۲-۵-۳- نیاز انسان به مال و امکانات رفاهی بایسته
- ۹۴..... برداشتها
- ۹۷..... ۲-۲-۵-۴- نیاز انسان به تقویت قوای جسمانی
- ۹۸..... برداشتها
- ۹۹..... ۲-۲-۶- راه میانه؛ معیار صحیح در میزان پرداختن به نیازهای مادی
- ۱۰۳..... جمع بندی

فصل سوم: بررسی جامعیت قرآن در پاسخگویی به نیازهای انسان

بخش اول: قوانین ثابت و متغیر در قرآن

- ۱۰۵..... ۳-۱-۱- مسئله ثابت و متغیر و احکام قرآن
- ۱۰۷..... ۳-۱-۲- متغیرات در قرآن
- ۱۱۰..... ۳-۱-۳- زمینه های پدید آمدن احکام متغیر
- ۱۱۳..... ۳-۱-۴- معیارهای تشخیص احکام ثابت و متغیر
- ۱۱۵..... ۳-۱-۵- اقسام تغییرات در دنیای متغیر

- ۱۱۵..... ۱-۵-۱-۳ - پدیده‌های نو و جدید
- ۱۱۵..... ۲-۵-۱-۳ - نیازهای نو و جدید
- ۱۱۶..... ۳-۵-۱-۳ - سلیقه‌ها، رسوم نو و جدید
- ۱۱۶..... ۶-۱-۳ - تغییرات موضوعات احکام
- ۱۱۶..... ۱-۶-۱-۳ - تغییر شرایط متغیرات
- ۱۱۷..... جمع بندی

بخش دوم : ضرورت اجتهاد

- ۱۱۹..... ۲-۳ - فقه و نیازهای جدید
- ۱۱۹..... ۱-۲-۳ - ضرورت بحث
- ۱۱۹..... ۲-۲-۲ - تعریف اجتهاد
- ۱۲۰..... ۳-۲-۳ - چگونگی حل نیازها با اجتهاد
- ۱۲۳..... جمع بندی

بخش سوم : تفسیر عصری

- ۱۲۴..... ۱-۳-۳ - ضرورت بحث
- ۱۲۵..... ۲-۳-۳ - معنای تفسیر عصری
- ۱۲۵..... ۱-۲-۳-۳ - تفسیر
- ۱۲۶..... ۲-۲-۳-۳ - عصری
- ۱۲۶..... ۳-۳-۳ - تفسیر عصری
- ۱۲۷..... ۴-۳-۳ - ضرورت گرایش به تفسیر عصری
- ۱۲۹..... ۵-۳-۳ - ویژگی های تفسیر عصری
- ۱۲۹..... ۱-۵-۳-۳ - انتقال و توضیح شرایط عصر نزول
- ۱۳۰..... ۲-۵-۳-۳ - پاسخ به نیازها
- ۱۳۱..... ۳-۵-۳-۳ - نقد اندیشه دینی
- ۱۳۱..... ۴-۵-۳-۳ - طراوت در عرضه
- ۱۳۲..... ۵-۵-۳-۳ - پاسخ به شبهات
- ۱۳۲..... ۶-۵-۳-۳ - تأکید بر بعد تربیتی و هدایتی
- ۱۳۳..... ۷-۵-۳-۳ - روش تطبیق و مقایسه
- ۱۳۳..... ۸-۵-۳-۳ - تفسیر علمی
- ۱۳۴..... جمع بندی

بخش چهارم : پیوند قرآن و عترت

- ۱۳۵..... ۱- ۴- ۳ - پیوند همیشگی قرآن و عترت.....
- ۱۳۸..... ۳- ۴- ۳ - اهل بیت و تفسیر قرآن.....
- ۱۳۹..... ۱- ۳- ۴- ۳ - عرضه تفسیر اهل بیت.....
- ۱۴۰..... ۲- ۳- ۴- ۳ - گونه های تفسیر اهل بیت (ع).....
- ۱۴۰..... ۱- ۲- ۳- ۴- ۳ - شمول در لایه های چندگانه.....
- ۱۴۱..... ۲- ۲- ۳- ۴- ۳ - توجه به مخاطب و تأثیر زمان در تفسیر اهل بیت (ع).....
- ۱۴۲..... ۳- ۲- ۳- ۴- ۳ - تبیین معارف اعتقادی و اخلاقی.....
- ۱۴۳..... ۴- ۲- ۳- ۴- ۳ - تفسیر واژگانی کلمات قرآنی.....
- ۱۴۳..... ۵- ۲- ۳- ۴- ۳ - تفسیر معنوی آیات.....
- ۱۴۴..... ۶- ۲- ۳- ۴- ۳ - جزئی و تطبیق.....
- ۱۴۶..... ۷- ۲- ۳- ۴- ۳ - تفسیر مفاهیم دینی و قرآنی.....
- ۱۴۶..... ۳- ۳- ۴- ۳ - روشهای تفسیر اهل بیت (ع).....
- ۱۴۷..... ۱- ۳- ۳- ۴- ۳ - تفسیر قرآن به قرآن.....
- ۱۴۸..... ۱- ۱- ۳- ۴- ۳ - اقسام تفسیر قرآن به قرآن.....
- ۱۴۹..... ۲- ۳- ۳- ۴- ۳ - تفسیر قرآن به عقل.....
- ۱۵۱..... جمع بندی.....
- ۱۵۲..... نتایج و پیشنهادها.....
- ۱۵۲..... نتایج.....
- ۱۵۴..... پیشنهادها.....
- ۱۵۵..... فهرست منابع و مأخذ.....
- ۱۵۵..... الف (کتب عربی.....
- ۱۵۸..... ب (کتب فارسی.....

مقوله جامعیت دین از مباحث مهم و سرنوشت ساز در مجموعه مباحث توصیف و تبیین دین، در دوران معاصر است. این بحث از سویی به موضوع معرفت شناسی دینی باز می گردد و توصیفی خاص در ارائه نیاز بشری و ضرورت حضور دین در صحنه های مختلف را نشان می دهد و از سوی دیگر، ارتباط جامعیت دین بامساله زمان و مکان و دگرگونی های اجتماعی و فرهنگی رایج می کند. جامعیت دین، مساله ای کلامی است و در کلام جدید در بحث انتظار از دین و قلمرو دین مورد بحث قرار می گیرد و بین کمال دین، جاودانگی دین و مساله جامعیت رابطه برقرار می شود. برای اثبات جامعیت هم می توان دفاع عقلانی نمود و هم می توان از متن دین و نصوص و کلمات دین، شاهد آورد. در هر حال، اثبات جامعیت، در حقیقت، دفاع از حضور گسترده و مستمر دین در ابعاد مختلف در جوامع انسانی است.^۱

جامعیت، یعنی وجود مجموعه رهنمودها و دستوراتی که پاسخگوی نیازهای انسان در راه دستیابی به سعادت و خوشبختی در هر عصر و زمان باشد که اگر آن گفته ها و دستورات و شرح مقررات نباشد، انسان به سعادت و تکامل نمی رسد.

دین و وحی، ترسیم کننده ارتباط انسان با خدا و عالم غیب و پاسخگوی مشکلات فکری و تنظیم کننده جنبه های مختلف حیات فردی و جمعی در زمینه هایی است که سعادت او را فراهم کند. نیازهایی که عقل از درک آن عاجز و یادر سرگردانی است نمی تواند تصمیم بگیرد و یا اگر بخواهد تجربه کند، به قیمت نابودی و اضمحلال اوتمام شود.

بنابراین، جامعیت یعنی اشمال قرآن بر رهنمودهایی که در سعادت ابدی و هدایت معنوی انسان نقش اساسی دارد و چون کسب حیات معنوی و سعادت در سایه مسائلی است که در همین دنیا مطرح است و عقل، ناتوان از دستیابی بدان ها می باشد، دین، خود را ملزم به بیان آن ها و ترسیم رابطه میان آخرت و دنیا می نماید و نیازهای انسان را در جهت کسب حیات معنوی و تامین آنها نشان می دهد.

این مختصر، در بررسی جامعیت قرآن در پاسخگویی به نیازهای انسان است، این بحث در میان مسائل اسلامی بسیار قابل توجه است، ولی سوگمنده تا آن جا که نویسنده تفحص کرده، کمتر بحث مستقل و جامعی در این زمینه ارائه شده است. البته برخی از محققان معاصر به بخش هایی از این بحث پرداخته اند؛ چنانکه در گذشته برخی از مفسران و قرآن پژوهان به مناسبت برخی آیات و روایات و یا از منظر خاتمیت اسلام به این مساله اشاره کرده اند که البته هرگز جوابگوی اهمیت و حساسیت این بحث نیست.

۱. ایازی، سیدمحمدعلی؛ جامعیت قرآن، انتشارات کتاب مبین، چاپ سوم، رشت، ۱۳۸۰، ص ۲۰-۱۲

نویسنده اعتراف دارد که این بحث همچنان نیازمند کنکاش و تحقیق همه جانبه است و با بضاعت مزجاتی که راقم سطور دارد ، امکان دستیابی به حل همه ابعاد نیست ، اما امیدوار است که این وجیزه ، زمینه مناسبی را برای تعمیق و گسترده‌گی فراهم سازد .

پیشگفتار

پیشگفتار

پرسش پژوهش و تبیین آن

این پژوهش به بررسی این پرسش می پردازد که چه رابطه ای بین جامعیت قرآن و پاسخگویی آن به نیازهای انسان وجود دارد؟

در برخی آیات اجمالا قرآن «تبیانا لکل شیء»^۱ یا «تفصیل کل شیء»^۲ معرفی شده است. از سوی دیگر قرآن کریم به عنوان آخرین کتاب آسمانی که بر خاتم پیامبران (ص) وحی شده، همه مردم بعد از عصر نزول را، در همه عصرها و نسل ها مخاطب ساخته است. این جاودانگی و جهان شمولی مستلزم نوعی جامعیت قرآن است.

بر این اساس انتظار می رود قرآن بتواند پاسخگوی بسیاری از احتیاجات و نیازهای انسان در اعصار مختلف باشد و قطعاً جهت ارائه پاسخ های مناسب برای رفع نیازهای انسان در زمان ها و مکان های متفاوت باید شیوه و روشی معین را پی گرفته باشد که در این پایان نامه به استخراج این روش خواهیم پرداخت.

در گام نخست ضروری است رویکرد فراتاریخی به قرآن مورد کنکاش قرار گیرد. سپس انواع نیازها و احتیاجات انسان در اعصار مختلف تفکیک شده و شیوه ای که قرآن برای پاسخگویی به هر نیاز اتخاذ نموده است، استخراج و تبیین گردد.

پرسشهای پژوهش (پرسش های فرعی)

- ۱- قرآن از چه جهت دارای جامعیت است؟
- ۲- قرآن پاسخگویی کدام یک از نیازهای انسان در اعصار مختلف است؟
- ۳- با چه روشی در تفسیر قرآن می توان به استخراج پاسخ های قرآن به نیازها دست یازید؟

فرضیات پژوهش

- ۱- هدف اصلی قرآن هدایت بشر و ایصال او به کمال است، لذا جامعیت قرآن صرفاً در راستای تحقق اهداف هدایتی قرآن قرار دارد.
- ۲- قرآن پاسخگویی نیازهای ثابت و فطری انسان است که فرا زمانی و فرامکانی بوده و جاودانگی قرآن را معنا می بخشد

۱. نحل / ۸۹

۲. یوسف / ۱۱۱

۳ - رویکرد عصری به قرآن از جمله راه هایی است که می تواند ما را به استخراج پاسخ های قرآن به نیازهای انسان در اعصارمختلف مدد رساند .

اهداف پژوهش و ضرورت آن

تطور توقف ناپذیر زمان و به تبع آن توسعه ی شگفت آور فرهنگ ، علوم ، فن آوری و تمدن بشری ، پیوسته انسان ها را با خلا های جدید و نیازهای تازه ای روبرو ساخته است . پرکردن این خلاها و پاسخگویی به نیازهای تازه ی بشر ، ضرورت پژوهش در قرآن کریم و استخراج شیوه ی پاسخگویی قرآن به نیازهای انسان در هر دوره را به خوبی آشکار می سازد .

با انجام این پژوهش و بررسی روش های قرآن در پاسخگویی به نیازهای زمان می توان جایگاه قرآن را در زندگی امروز بشر مشخص کرده و لزوم جاری و ساری ساختن آن را نیز در جوامع مختلف بشری به اثبات رساند .

پیشینه پژوهش

این بحث با اینکه در میان مسائل اسلامی بسیار قابل توجه است ، ولی متاسفانه تا آنجا که نویسنده تفحص کرده کمتر بحث مستقل و جامعی در این زمینه ارائه شده است . در بررسی سیر تاریخی بحث جامعیت و جاودانگی قرآن معلوم می شود که نخست طبری در تفسیر جامع البیان خود در ذیل آیه ۸۹ سوره نحل « تبیاناً لکل شیء » را توسعه بخشیده و از محدوده ی حلال و حرام خارج کرده است .

ولی اولین جرقه های این بحث را به صورت روشن و صریح می توان در کتاب های ابوحامد غزالی مانند "احیاءالعلوم" و "جواهرالقرآن" مشاهده کرد .

در سده های اخیر با توجه به کشفیات جدید در علوم تجربی و انطباق یافته های بشری با آیات قرآنی بحث جاودانگی و جامعیت آن بیشتر مورد توجه دانشمندان اسلامی قرار گرفته است تا آن جا که کسانی مانند طنطاوی (م ۱۸۶۲) سعی کرده اند بسیاری از علوم جدید بشری را به قرآن نسبت دهند . و کسانی مانند علامه طباطبایی و شهید مرتضی مطهری به جنبه های دیگری از این بحث اشاره کرده اند . علامه طباطبایی در سلسله مقالاتی با عنوان "اسلام چگونه به احتیاجات واقعی هر عصری پاسخ می دهد؟" به بررسی ویژگی هایی از دین اسلام پرداخته اند که این قابلیت را دارد که در هر عصری پاسخگوی نیازهای همان عصر می باشد . و شهید مرتضی مطهری در کتاب "اسلام و مقتضیات زمان" بخشی از نیازهای ثابت را برای فرد و جامعه تعریف کرده اند که اسلام به آنها جواب داده است . و در سال های اخیر کسانی مانند دکتر ایازی با رویکرد جدیدی به این مباحث پرداخته اند . ایشان در کتاب "جامعیت قرآن" و "تفسیر عصری" خود تا حدودی

متفاوت از بقیه به این مباحث پرداخته و ملاک ها و معیارهای جامعیت را مورد بررسی قرار داده است .

تنها کتابی که در زمینه پاسخگویی قرآن به نیازهای زمان نوشته شده است کتاب آقای دکتر ابراهیم کلانتری با عنوان "قرآن و چگونگی پاسخگویی به نیازهای زمان" است وی در این کتاب به توصیف ویژگی هایی از قرآن پرداخته که می تواند در هر عصری پاسخگوی نیازهای همان عصر باشد . ولی همان گونه که نویسنده اعتراف دارد این بحث هم چنان نیازمند کنکاش و تحقیق همه جانبه است و نوشته ایشان که در آن به مقدمات بحث اشاره شده ، تنها زمینه مناسبی را برای تعمق و گستردگی بحث فراهم ساخته است .

فصل اول

قلمرو پاسخگویی قرآن

بخش اول

جاودانگی قرآن

۱-۱-۱ - قرآن کتاب جاویدان

آموزه های قرآن مجید اختصاص به امتی از امم مانند امت عرب یا طائفه‌ای از طوائف مانند: مسلمانان ندارد، بلکه با طوائف خارج از اسلام نیز، سخن می گوید. چنان که با مسلمانان می گوید. خطابات بسیاری از قرآن متوجه کفار، مشرکین، اهل کتاب، یهود، بنی اسرائیل و نصاری است و با هر طائفه‌ای از این طوائف باحتجاج پرداخته آنان را بسوی معارف حقه خود دعوت می کند.^۲

و هرگز خطاب خود را مقید به عرب بودن آنان نمی کند. چنانکه در مورد مشرکین (بت پرستان) می فرماید: «فَإِنْ تَابُوا وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ»^۳ و در مورد اهل کتاب (یهود و نصاری و مجوس) می فرماید: «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَ لَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئاً وَ لَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ»^۴؛ [بگو ای اهل کتاب، بیائید بسوی کلمه‌ای که در میان ما و شما به طور مساوی پذیرفته شود و آن این است که جز خدای متعال کسی را نپرستیم و شریکی برای وی قرار ندهیم و برخی از ما برخی دیگر از خدایان خود اتخاذ نکنند] چنانکه می بینیم نفرموده: اگر مشرکین عرب توبه کنند. و نفرموده: ای اهل کتابی که از نژاد عرب می باشید.

آری در بدو طلوع اسلام که دعوت از جزیره العرب به بیرون تجاوز نکرده بود طبعاً خطابات قرآنی به امت عرب القا می شد ولی از سال شش هجرت که دعوت به بیرون شبه جزیره راه یافت هیچ موجبی برای توهم اختصاص نبود. گذشته از این آیات دیگری دلالت بر عموم دعوت می کند مانند آیه کریمه: «وَ أَوْحَىٰ إِلَيْنَا هَذَا الْقُرْآنَ لِأُنذِرْكُمْ بِهِ وَ مَنْ بَلَغَ»^۵ [وحی شده است بر من، این قرآن، برای این که شما را انذار کرده، بترسانم و هر که را که این، قرآن (یا انذار) به وی

۱. این خطابات و احتجاجات در آیات بسیاری است و نیازی به نقل آنها نیست

۲ - انعام / ۱۹

۳. برای اطلاعات بیشتر: ر. ک: طباطبایی، سید محمد حسین: «قرآن مجید کتابی است کامل»، دانشنامه موضوعی قرآن کریم، صص ۲۳۱-۲۴۵

۴. توبه / ۱۱

۵. آل عمران / ۶۴